

Державний вищий навчальний заклад
«Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

СИДОРОВ ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 330.1:338.242

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ЕКОНОМІКИ НА ОСНОВІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ**

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Дніпро – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Державному вищому навчальному закладі «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор **Верхоглядова Наталя Ігорівна**, Державний вищий навчальний заклад «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури», проректор з науково-педагогічної та навчальної роботи.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор **Гальцова Ольга Леонідівна**, завідувач кафедри економічної теорії, національної та міжнародної економіки, Класичний приватний університет;

доктор економічних наук, доцент **Коваль Віктор Васильович**, завідувач кафедри прикладної економіки, Одеський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету.

Захист відбудеться 11 вересня 2018 р. о 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 08.085.04 у Державному вищому навчальному закладі «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури» за адресою: 49600, м. Дніпро, вул. Чернишевського, 24^а, ауд. 202

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного вищого навчального закладу «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури» за адресою: 49600, м. Дніпро, вул. Чернишевського, 24^а

Автореферат розісланий 10 серпня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

П. А. Фісуненко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В сучасних умовах формування постіндустріальної економіки стабільність та економічну безпеку високорозвиненим країнам забезпечує інтелектуальний потенціал, який є головним рушієм економічного зростання та основою формування інноваційної моделі розвитку економіки. Це об'єктивно висуває перед Україною завдання поліпшення умов формування і використання її інтелектуального потенціалу та забезпечення на цій основі її економічної безпеки.

Дослідженням поняття економічної безпеки займалися такі науковці як А. Архипова, О. Бандурка, З. Варналій, Т. Васильців, О. Власюк, О. Гальцова, В. Геєць, М. Герасимов, В. Гончарова, Я. Жаліло, А. Іларіонов, Є. Крихтіна, О. Лазарева, Е. Микульчинова, В. Мунтіян, А. Нестеренко, Є. Олейников, Г. Пастернак-Таранушенко, К. Петрова, Р. Покотіленко, С. Покропивний, А. Ревенко, В. Сенчагов, В. Тарасевич, І. Черванов, А. Чимітова, В. Шликов та інші. Вони досліджували його етимологію, змістовне навантаження, здійснювали систематизацію поглядів на сутність економічної безпеки.

Проблеми формування та використання інтелектуального потенціалу досліджували М. Біль, Н. Верхоглядова, О. Гончар, В. Гунько, Л. Діба, О. Кендюхов, С. Князь, В. Коваль, К. Ковтуненко, Н. Липовська, Б. Маліцький, І. Мойсеєнко, О. Михайлова, В. Нам'ясенко, С. Пасєка, О. Попович, В. Прошак, М. Розумний, Й. Ситник, М. Семікіна, С. Терещенко, С. Філіппова, Л. Холявка та інші.

Щодо зарубіжних науковців, цю проблематику описували у своїх працях М. Барлоу, Д. Болдуїн, А. Брукінг, Б. Бузан, Г. Вегман, Л. Готфредсон, К. Нільсон та інші.

Незважаючи на високу актуальність окресленої проблеми, дослідженню питань забезпечення економічної безпеки національної економіки саме на основі інтелектуального потенціалу приділено недостатньо уваги. Необхідність виконання теоретичних і практичних завдань, спрямованих на забезпечення економічної безпеки національної економіки, виявлення загроз, що виникають у сфері інтелектуального потенціалу, зумовила вибір напрямку дослідження, теми та мети дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. У дисертаційній роботі висвітлено результати наукових досліджень, проведених автором у рамках наукових розробок ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури» за темою «Вдосконалення обліково-аналітичної інформації в управлінні економічними процесами» (номер державної реєстрації 0116U000778), в межах якої автор запропонував послідовність виявлення загроз економічній безпеці національної економіки з боку формування та використання інтелектуального потенціалу, та Науково-дослідного інституту публічного права за темою «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної реєстрації 0115U005495), в межах якої автор запропонував

вирішення теоретико-методичних проблем забезпечення економічної безпеки національної економіки на основі інтелектуального потенціалу.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – розвинення теоретико-методичних підходів та обґрунтування практичних рекомендацій щодо забезпечення економічної безпеки національної економіки на основі інтелектуального потенціалу.

Для досягнення вказаної мети поставлено та виконано такі завдання:

- досліджено понятійно-категоріальний апарат забезпечення економічної безпеки національної економіки та узагальнено основні теоретичні положення щодо інтелектуального потенціалу, його формування та використання;
- удосконалено перелік функцій забезпечення економічної безпеки та функцій інтелектуального потенціалу та встановлено взаємозв'язок між ними;
- запропоновано підхід до забезпечення економічної безпеки на основі інтелектуального потенціалу;
- обґрунтовано підхід до оцінки економічної безпеки національної економіки;
- сформовано перелік оціночних показників формування та використання інтелектуального потенціалу та підхід до оцінки інтелектуального потенціалу;
- розроблено послідовність виявлення загроз економічній безпеці у сфері формування та використання інтелектуального потенціалу;
- здійснено прогнозування змін індикатора економічної безпеки, індикаторів інтелектуального потенціалу та темпу економічного зростання;
- удосконалено механізм забезпечення економічної безпеки національної економіки на основі інтелектуального потенціалу.

Об'єкт дослідження – процес забезпечення економічної безпеки національної економіки.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних, науково-методичних та практичних аспектів забезпечення економічної безпеки національної економіки на основі інтелектуального потенціалу.

Методи дослідження. Теоретичною та методичною основою дослідження стали фундаментальні праці зарубіжних та вітчизняних учених з актуальних проблем забезпечення економічної безпеки.

У роботі застосовано загальнонаукові та спеціальні методи, що дозволило виконати поставлені завдання щодо розроблення механізму забезпечення економічної безпеки на основі інтелектуального потенціалу. Зокрема, методи абстрактної логіки та порівняння в поєднанні із системним підходом – для вивчення сутності понять «економічна безпека», «інтелектуальний потенціал» та «забезпечення економічної безпеки» (п. 1.1, 1.2); метод попарних порівнянь – для визначення вагомості кожної окремої характеристики економічної безпеки (п. 1.2); експертний метод – для формування системи показників оцінки за індикаторами економічної безпеки (п. 2.1), статистичний – для визначення коефіцієнтів вагомості показників економічної безпеки за складовими (п. 2.2) та інтегральний метод – для оцінки економічної безпеки національної економіки (п. 2.3); методи кореляційного аналізу, нормування та агрегування – для оцінки інтелектуального потенціалу (п. 3.1); методи трендового аналізу та

елімінування – для визначення очікуваних змін показників оцінки формування і результатів використання інтелектуального потенціалу та їх впливу на економічну безпеку (п. 3.2); кореляційно-регресійного аналізу – для визначення взаємозв'язку економічної безпеки та темпів економічного зростання (п. 3.3). Інформаційну базу дослідження склали дослідження українських і зарубіжних науковців та інформація з мережі Інтернет із питань економічної безпеки та інтелектуального потенціалу; дані інформаційних бюлетенів, статистичних збірників тощо, а також особисті дослідження автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в сукупності вони дають змогу виконати важливе науково-практичне завдання розвинення теоретико-методичних підходів та обґрунтування практичних рекомендацій щодо забезпечення економічної безпеки на основі інтелектуального потенціалу. Одержані результати, які мають наукову новизну, полягають у такому:

вперше:

- запропоновано підхід до забезпечення економічної безпеки на основі інтелектуального потенціалу, що передбачає виконання певної послідовності етапів (формування методичної та інформаційної баз, аналітичне оцінювання, виявлення та оцінка загроз, розроблення механізму забезпечення), реалізація яких дозволяє діагностувати стан національної економіки на основі результатів оцінювання економічної безпеки, встановити загрози економічній безпеці у сфері інтелектуального потенціалу та розробити заходи щодо їх нейтралізації;

удосконалено:

- методичний підхід до оцінки економічної безпеки національної економіки, що, на відміну від існуючих, базується на трьохкомпонентному оцінюванні з використанням критеріїв, індикаторів та показників оцінки шляхом установлення скорегованих вагових коефіцієнтів показників за складовими економічної безпеки і дає змогу визначити індикатори економічної безпеки за складовими та інтегральний індикатор економічної безпеки;

- перелік функцій забезпечення економічної безпеки, до якого, на відміну від існуючого, включено генеруючу, діагностичну, превентивну, адаптивну та відновну функції, які розподілено на синтезуючі (створюють підґрунтя для відповідної реакції на загрози) та реакційні (безпосереднє реагування на загрози, що виникають у процесі функціонування національної економіки), що дозволяє встановити взаємозв'язок між функціями забезпечення економічної безпеки та станом національної економіки;

- прогнозування зміни індикаторів оцінки інтелектуального потенціалу та індикаторів економічної безпеки, яке, на відміну від інших, проведено з урахуванням їх впливу на темп економічного зростання національної економіки та ґрунтується на поєднанні методів трендового аналізу, елімінування та кореляційно-регресійного аналізу і дозволяє не лише встановити можливі зміни за індикаторами, а й створює підґрунтя для виявлення необхідних змін показників оцінки інтелектуального потенціалу, за яких буде забезпечено рівень економічної безпеки, необхідний для досягнення запланованих темпів економічного зростання;

- послідовність визначення загроз, що, на відміну від існуючих, ґрунтується на застосуванні методів трендового аналізу та елімінування, за допомогою яких стає можливим не лише визначення очікуваної зміни інтегрального індикатора економічної безпеки, а й установлення її причини, що дає змогу виділити з переліку показників оцінки формування та результатів використання інтелектуального потенціалу ті, зміна значень яких свідчить про наявність загроз, а також оцінити очікуваний вплив цієї зміни на економічну безпеку;

- механізм забезпечення економічної безпеки на основі інтелектуального потенціалу, який, на відміну від інших, базується на врахуванні результатів прогнозування показників оцінки формування та результатів використання інтелектуального потенціалу та їх впливу на індикатори економічної безпеки і дозволяє визначити напрями забезпечення економічної безпеки, здійснення яких дозволить досягти планових значень темпів економічного зростання, передбачених різними сценаріями;

набуло подальшого розвитку:

- підхід до оцінки інтелектуального потенціалу, який, на відміну від інших, базується на використанні показників за ресурсним та функціонально-результативним компонентом, відібраних з урахуванням їх впливу на інтегральний індикатор економічної безпеки, і дозволяє оцінити як формування, так і результати використання інтелектуального потенціалу;

- логічна формалізація взаємозв'язку між функціями інтелектуального потенціалу (аналітико-пізнавальною, креативною та раціоналізаторською) та функціями забезпечення економічної безпеки (синтезуючими та реакційними), яка, на відміну від інших, передбачає виокремлення серед функцій інтелектуального потенціалу тих, виконання яких становить необхідну умову реалізації поставлених їм у відповідність функцій забезпечення, що дозволяє розглядати інтелектуальний потенціал як основу для забезпечення економічної безпеки національної економіки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретико-методичні положення та практичні рекомендації, викладені в дисертації, дають змогу підвищити рівень результативності стратегічного планування макроекономічних процесів, зокрема, можливості їх використання для розроблення заходів щодо забезпечення економічної безпеки. Це підтверджується тим, що основні наукові результати, отримані під час дослідження, доведено до практичного впровадження у діяльність: Науково-дослідного інституту публічного права під час проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень, спрямованих на вирішення теоретико-методичних проблем забезпечення економічної безпеки національної економіки на основі інтелектуального потенціалу (акт від 01 лютого 2018 р.); Департаменту економічного розвитку Дніпропетровської ОДА для розроблення пропозицій щодо обсягу фінансування освіти та науки на регіональному рівні під час складання проекту обласного бюджету (довідка № 328/0/31-18 від 22.03.2018 р.).

Окремі положення дисертації застосовуються у процесі підготовки навчально-методичних комплексів та викладання дисциплін «Основи економіки та підприємництва», «Національна економіка», «Інституціональна економіка» на факультетах економіко-правової безпеки та соціально-психологічної освіти та управління у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (довідка № 1/1263 від 23.03.2018 р.), а також під час викладання дисциплін «Національна економіка» та «Економічна безпека» у ДВНЗ ПДАБА (довідка № 38-13-03/1 від 30.01.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація – самостійно виконана наукова праця, у якій систематизовано теоретичні засади та обґрунтовано практичні рекомендації щодо забезпечення економічної безпеки національної економіки на основі інтелектуального потенціалу. Результати, викладені в ній, отримані особисто та знайшли відображення в наукових публікаціях. Внесок автора в наукових публікаціях, опублікованих у співавторстві, конкретизовано у списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та методичні положення й результати дисертаційної роботи доповідалися автором та отримали позитивну оцінку на міжнародних і національних наукових та науково-практичних конференціях, а саме: «Актуальні проблеми використання потенціалу економіки країни: світовий досвід та вітчизняні реалії» (м. Дніпро, 23–24 березня 2018 р.), «Розвиток національної економіки в умовах змін ринкового середовища: проблеми та перспективи» (м. Одеса, 07 квітня 2018 р.), «Modern Vectors of Development» (Leipzig, Germany, April 27, 2018), «Пріоритетні напрями розвитку економіки: нові реалії та можливості в умовах євроінтеграції» (м. Запоріжжя, 12 травня 2018 р.), «Модернізація та суспільний розвиток економіки держави та регіонів» (м. Київ, 25-26 травня 2018 р.).

Публікації. Основні результати роботи опубліковані у 13 наукових працях загальним обсягом 4,66 друк. арк., з яких особисто автору належить 4,13 друк. арк., з них вісім статей у наукових фахових виданнях, сім із яких – у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел зі 220 найменувань та додатків. Повний обсяг роботи складає 236 сторінок, включаючи 36 рисунків та 52 таблиці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано його мету та завдання, розкрито наукову новизну роботи і практичне значення отриманих результатів.

У першому розділі «**Теоретико-методичні основи забезпечення економічної безпеки національної економіки на основі інтелектуального потенціалу**» досліджено теоретичні основи забезпечення економічної безпеки, формування та використання інтелектуального потенціалу, розкрито взаємозв'язки між функціями забезпечення економічної безпеки та функціями

інтелектуального потенціалу, запропоновано підхід до забезпечення економічної безпеки на основі інтелектуального потенціалу.

Проведений семантичний аналіз сутності поняття «економічна безпека» дав змогу сформулювати вичерпний перелік характеристик, що їх використовують вчені для визначення сутності поняття «економічна безпека», а саме: забезпечення стійкого зростання; виживання системи; задоволення потреб; захист інтересів; ефективне управління; зміцнення потенціалу; подолання загроз і забезпечення стійкості до них; стабільне функціонування; збереження існуючого статусу; максимізація віддачі; спроможність до самовідтворення; протистояння впливу чинників; забезпечення конкурентоспроможності.

На основі застосування методу попарних порівнянь визначено вагомість кожної характеристики та виокремлено характеристики, суттєві для дослідження. Ці характеристики розподілені на дві групи: функціональні (здатність долати загрози та забезпечувати стійкість до них, зміцнення потенціалу) та результативні (здатність забезпечувати економічне зростання).

Завдяки функціональним характеристикам економічна безпека передбачає здатність долати загрози та забезпечувати стійкість до них і в такий спосіб опосередковано служить основою для досягнення очікуваного результату – забезпечення економічного зростання.

Водночас, для того, щоб не втратити притаманні економічній безпеці функціональні характеристики та досягати відповідних результатів, мають бути залучені певні ресурси та можливості, які є складовими потенціалу національної економіки.

Доведено, що в умовах постіндустріальної економіки для забезпечення динамічного розвитку економіки на інноваційних засадах основним постає інтелектуальний потенціал, під яким розуміють частину інтелектуальних ресурсів, що мають потенційну здатність у процесі свого формування та використання перетворюватись на інтелектуальний капітал.

У ході дослідження на основі комплексного підходу до розуміння сутності інтелектуального потенціалу виокремлено його змістовні компоненти (рис. 1).

Оскільки в роботі розглядається забезпечення економічної безпеки на основі інтелектуального потенціалу, простежено взаємозв'язок між функціями інтелектуального потенціалу та функціями забезпечення економічної безпеки.

До функцій забезпечення економічної безпеки віднесено генеруючу, діагностичну, превентивну, адаптивну та відновну.

Усі функції забезпечення економічної безпеки поділено на дві групи: 1) синтезуючі, які створюють підґрунтя для відповідної реакції на загрози, що виникають. До цих функцій мають відноситися: генеруюча функція (генерування достатнього обсягу інтелектуальних ресурсів для забезпечення економічної безпеки); діагностична функція (своєчасна ідентифікація загроз, оцінювання їх потенційного впливу та визначення обсягів інтелектуальних ресурсів, необхідних для подолання їх впливу); 2) реакційні – як безпосереднє реагування на загрози, що виникають у процесі функціонування національної економіки: превентивна функція (попередження впливу загроз функціонуванню національної економіки); адаптивна функція (своєчасне реагування на вплив

загроз функціонуванню національної економіки та пристосування до них); відновна функція (створення умов для відновлення національної економіки та усунення наслідків від реалізації загроз).

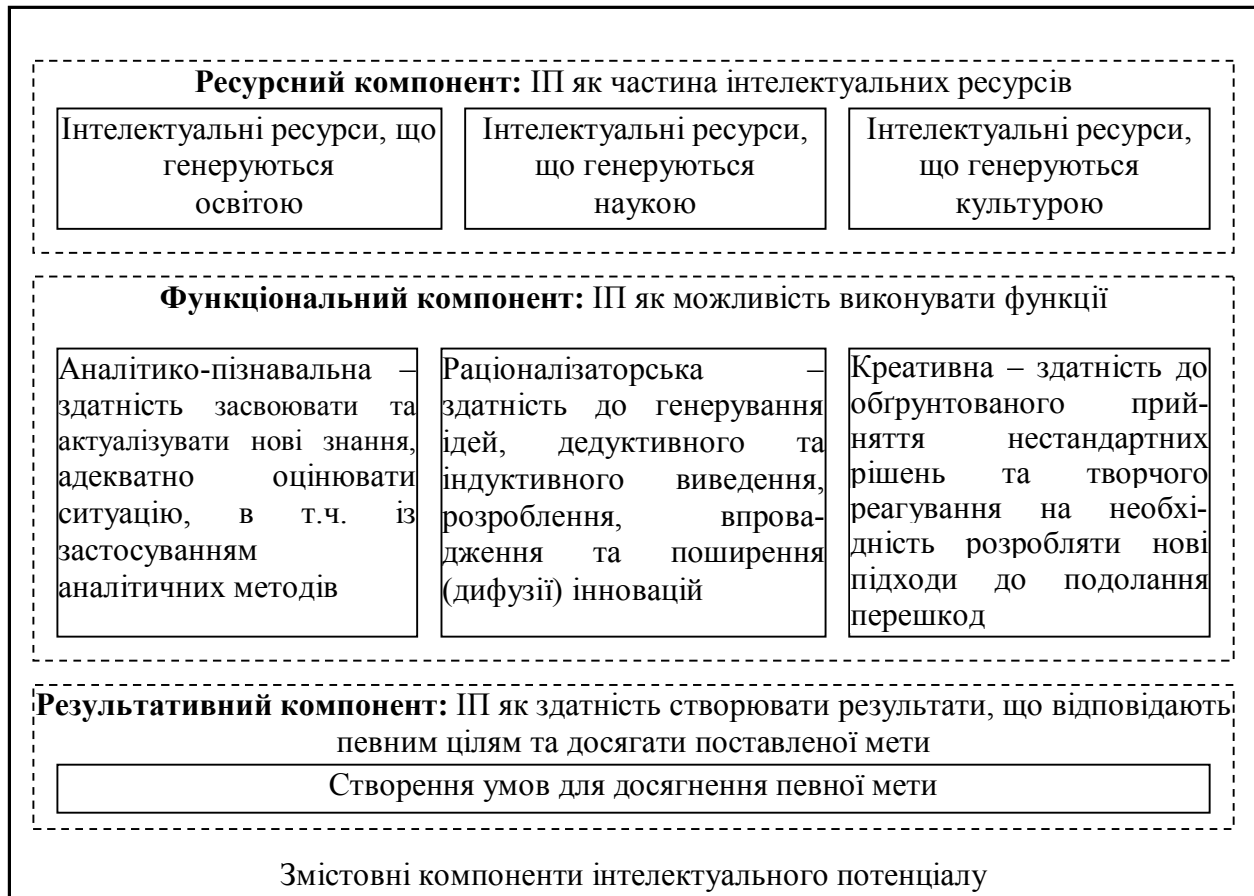

Рис. 1. Змістовні компоненти інтелектуального потенціалу (ІП) згідно з комплексним підходом (складено автором)

Установлено, що аналітико-пізнавальна функція інтелектуального потенціалу має прямий зв'язок із діагностичною та генеруючою функціями забезпечення економічної безпеки і має опосередкований вплив на інші функції, адже саме результати діагностики являють собою підґрунтя для виконання всіх інших функцій забезпечення економічної безпеки. Креативна функція інтелектуального потенціалу тісно пов'язана з генеруючою функцією забезпечення економічної безпеки, адже створює передумови для прийняття рішення про залучення необхідного обсягу інтелектуальних ресурсів на забезпечення економічної безпеки. Синтезуючі функції створюють підґрунтя для реакції національної економіки на загрози. Щодо рівня економічної безпеки, а, отже, і стану національної економіки, то він залежить від того, яка з реакційних функцій забезпечення економічної безпеки переважає на даному етапі. Все вищеперелічене дало змогу розробити підхід до забезпечення економічної безпеки національної економіки на основі інтелектуального потенціалу (рис. 2).

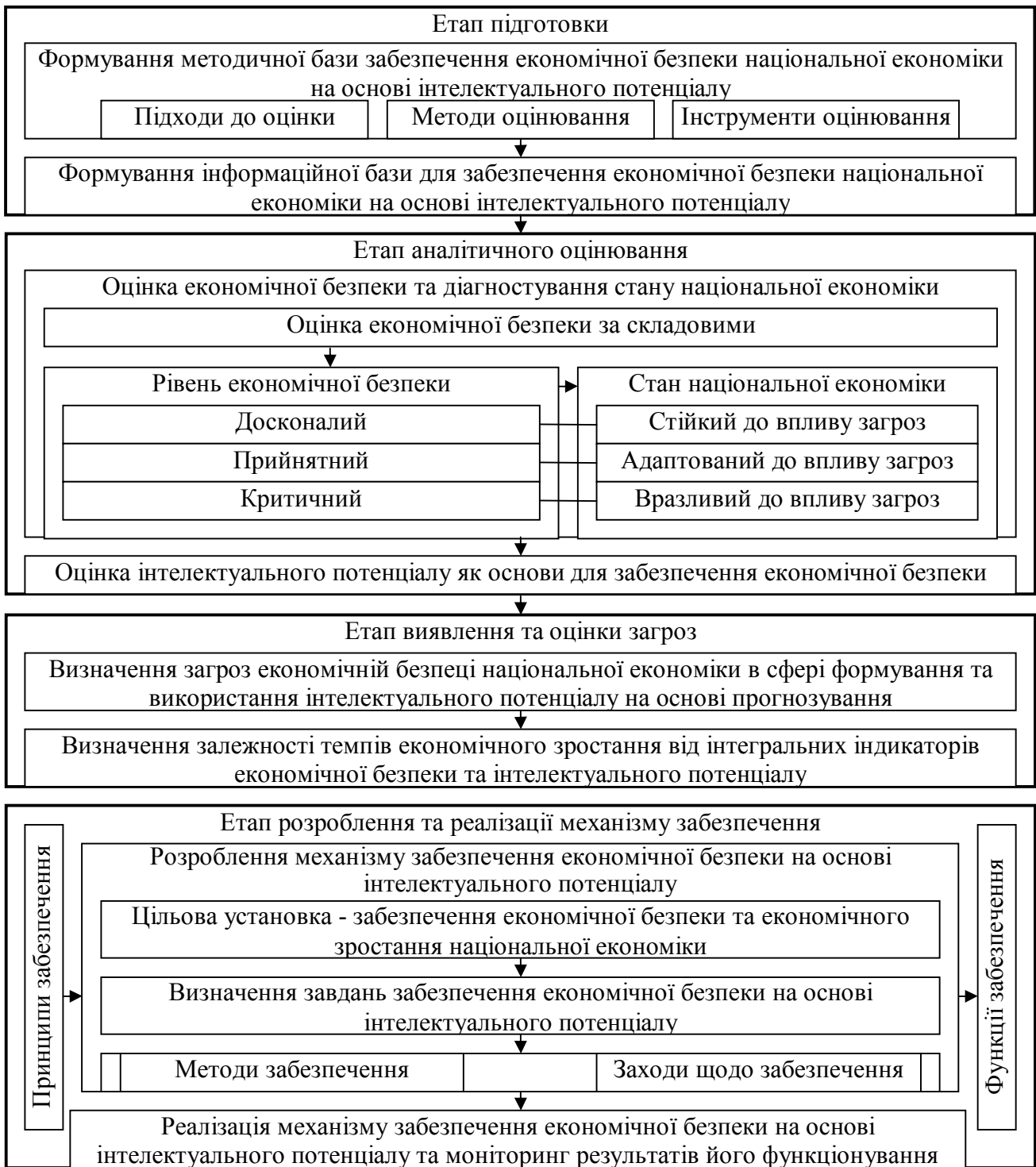

Рис. 2. Підхід до забезпечення економічної безпеки національної економіки на основі інтелектуального потенціалу (запропоновано автором)

Розроблений підхід представлений певною послідовністю етапів, а саме: формування методичної та інформаційної баз, аналітичне оцінювання, виявлення та оцінка загроз, розроблення механізму забезпечення, реалізація яких дозволяє діагностувати стан національної економіки на основі результатів оцінювання економічної безпеки, встановити загрози економічній безпеці у сфері інтелектуального потенціалу та розробити заходи щодо їх нейтралізації.

У другому розділі «Методичні аспекти аналітичного оцінювання економічної безпеки національної економіки» розглянуто підхід до оцінювання економічної безпеки, сформовано систему показників її оцінки та визначено рівень економічної безпеки національної економіки.

Проаналізовано підходи до оцінювання економічної безпеки, які розподілено на три групи залежно від виділення прибічниками цих підходів показників, індикаторів та критеріїв оцінки (одноступеневий, двоступеневий та тріступеневий підхід). Доведено доцільність застосування тріступеневого підходу до оцінки, який передбачає виокремлення як критеріїв, так і індикаторів і показників оцінки, що використовуються для їх розрахунку.

Запропоновано методичний підхід до оцінки економічної безпеки національної економіки (рис. 3).

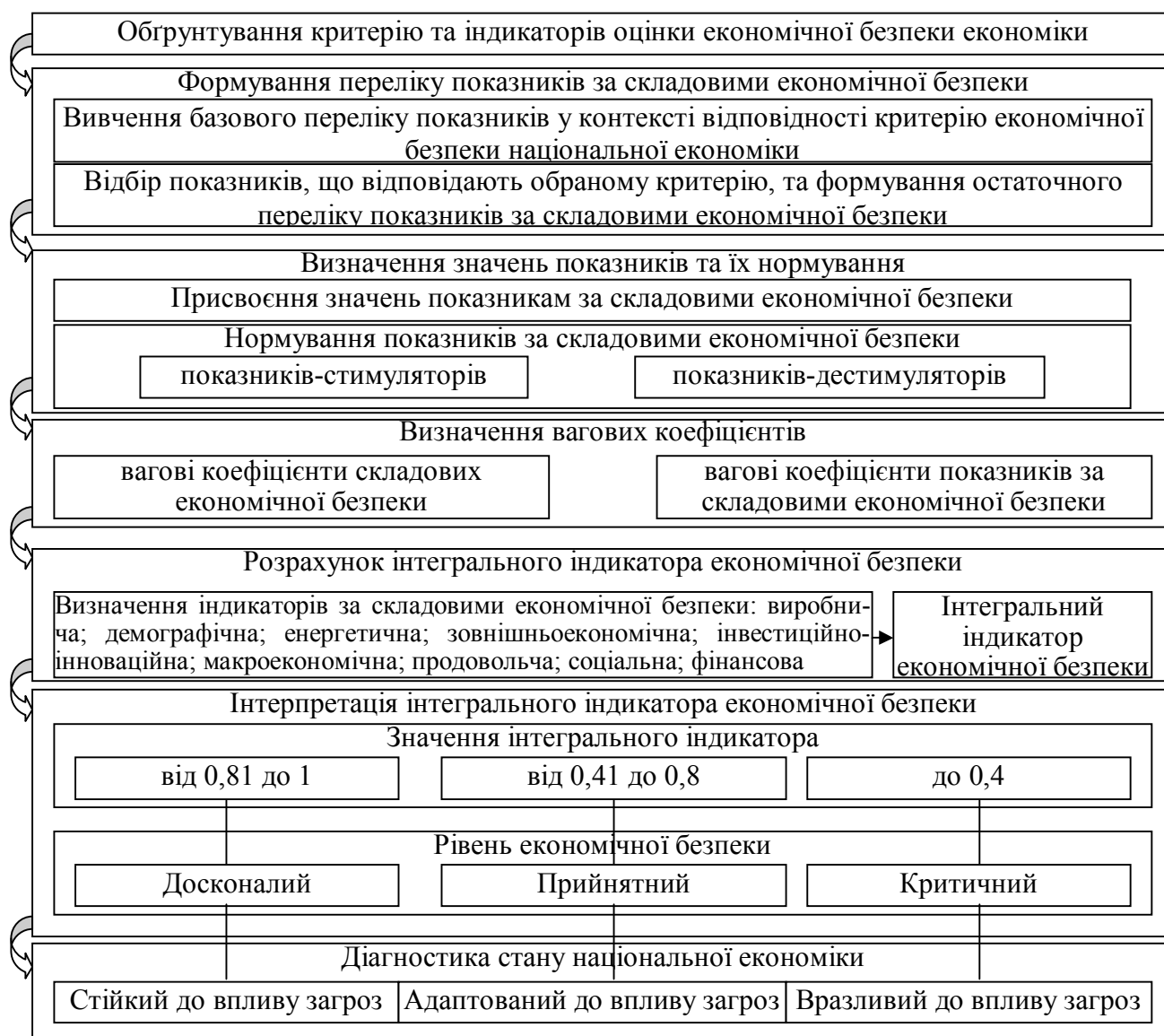

Рис. 3. Методичний підхід до оцінки економічної безпеки (запропоновано автором)

У роботі визначено та інтерпретовано інтегральний індикатор економічної безпеки національної економіки за період з 2009 по 2017 рік (рис. 4).

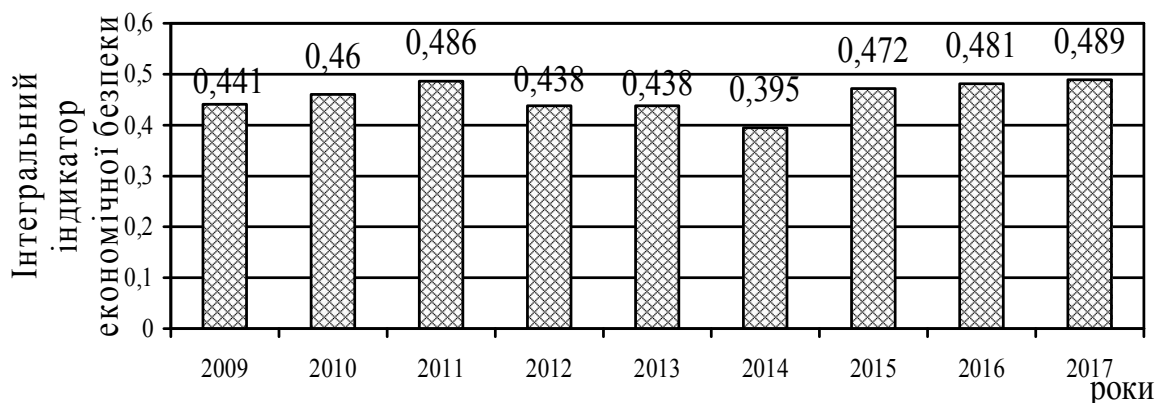

Рис. 4. Динаміка інтегрального індикатора економічної безпеки

Інтерпретація інтегрального індикатора економічної безпеки здійснюється на основі шкали: до 0,4 – критичний рівень; від 0,41 до 0,8 – прийнятний рівень; від 0,81 до 1 – досконалий рівень.

Установлено, що впродовж 2009-2011 років інтегральний індикатор економічної безпеки зростав з 0,441 до 0,486 пункти. У 2012-2014 роках інтегральний індикатор економічної безпеки зменшився і досяг у 2014 році свого критичного значення – 0,395 пункти. Починаючи з 2015 року знов почалось його зростання. У 2017 році вдалося досягти його максимального за досліджуваний період рівня (0,489 пункти). Стосовно інтерпретації значень інтегрального індикатора можна говорити, що для національного господарства України, незважаючи на певні коливання, впродовж досліджуваного періоду був характерним в основному прийнятний рівень економічної безпеки, крім 2014 року.

Як було встановлено раніше, рівень економічної безпеки визначає те, яка саме з реакційних функцій переважає на даному етапі функціонування національної економіки. Виходячи з того, що рівень економічної безпеки виявився прийнятним, можна говорити про переважання адаптивної функції, крім 2014 року, в якому за критичного рівня економічної безпеки стан національної економіки був вразливий до впливу загроз.

У третьому розділі «**Вдосконалення забезпечення економічної безпеки на основі інтелектуального потенціалу**» розроблено методичний підхід до оцінки інтелектуального потенціалу, запропоновано послідовність визначення загроз економічній безпеці, прогнозовано індикатори економічної безпеки та інтелектуального потенціалу, встановлено їх взаємозв'язок з економічним зростанням економіки, удосконалено механізм забезпечення економічної безпеки на основі інтелектуального потенціалу.

У процесі забезпечення економічної безпеки на основі інтелектуального потенціалу постає завдання щодо ґрунтовної оцінки інтелектуального потенціалу. Із цією метою запропоновано методичний підхід до оцінки формування та результатів використання інтелектуального потенціалу, в межах якого було визначено показники оцінки формування та результатів використання інтелектуального потенціалу (рис. 5).

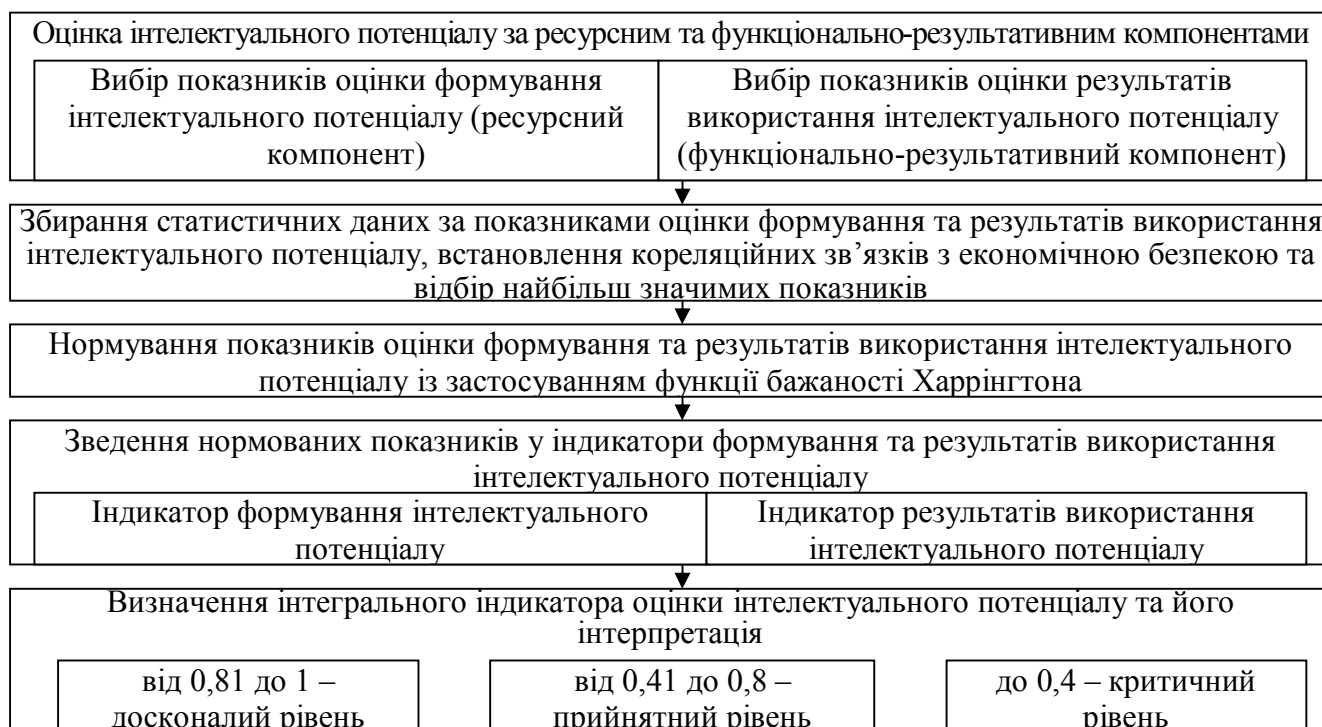

Рис. 5. Методичний підхід до оцінки інтелектуального потенціалу національної економіки (розроблено автором)

На основі зібраних даних розраховано коефіцієнти кореляції показників оцінки інтелектуального потенціалу з інтегральним індикатором економічної безпеки та виключено з переліку ті, що мали з ним дуже слабкий або слабкий зв'язок (з коефіцієнтом кореляції меншим 0,3).

Для забезпечення порівнянності даних здійснено нормування зібраних статистичних даних за показниками оцінки, для чого запропоновано скористатись методом нормування, що базується на застосуванні функції бажаності Харрінгтона.

На основі нормованих значень розраховано індикатор формування інтелектуального потенціалу та індикатор результатів його використання за середньоарифметичною зваженою:

$$I\phi = \sum K\Phi_i \cdot I\Phi_i' \quad \text{та} \quad I\psi = \sum KB_i \cdot IB_i', \quad (1, 2)$$

де $I\phi$ – індикатор формування інтелектуального потенціалу; $I\psi$ – індикатор результатів використання інтелектуального потенціалу; $K\Phi_i$ – коефіцієнт вагомості i -го показника оцінки формування інтелектуального потенціалу; KB_i – коефіцієнт вагомості i -го показника оцінки результатів використання інтелектуального потенціалу, $I\Phi_i'$ – нормоване значення i -го показника оцінки умов формування інтелектуального потенціалу; IB_i' – нормоване значення i -го показника оцінки результатів використання інтелектуального потенціалу.

Визначення інтегрального індикатору оцінки інтелектуального потенціалу здійснювалось на основі формули:

$$II = K\phi \cdot I\phi + K\psi \cdot I\psi, \quad (3)$$

де I – інтегральний індикатор формування та використання інтелектуального потенціалу; $K\phi$ – коефіцієнт вагомості індикатора формування інтелектуального потенціалу; $K\psi$ – коефіцієнт вагомості індикатора результатів використання інтелектуального потенціалу.

Зважаючи на те, що інтелектуальний потенціал розглядався як підґрунтя для забезпечення економічної безпеки, коефіцієнти вагомості за показниками оцінки формування інтелектуального потенціалу та результатів його використання, а також коефіцієнти вагомості відповідних індикаторів було запропоновано визначати на основі коефіцієнтів кореляції з інтегральним індикатором економічної безпеки із застосуванням методу побудови матриці попарних порівнянь. Результати розрахунку індикаторів формування та результатів використання інтелектуального потенціалу та інтегрального індикатора його оцінки наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Результати розрахунку індикаторів інтелектуального потенціалу

Показник / Роки	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Індикатор формування інтелектуального потенціалу	0,175	0,297	0,430	0,369	0,250	0,165	0,479	0,494	0,719
Індикатор результатів використання інтелектуального потенціалу	0,199	0,284	0,446	0,508	0,401	0,271	0,269	0,498	0,569
Інтегральний індикатор оцінки інтелектуального потенціалу	0,184	0,292	0,436	0,421	0,306	0,205	0,401	0,496	0,663

Як видно з табл. 1, інтегральний індикатор оцінки інтелектуального потенціалу характеризується хвилеподібною динамікою. За досліджуваний період його значення зросло до 0,663 пункти, що відповідає прийнятному рівню.

Із метою забезпечення економічної безпеки на основі інтелектуального потенціалу розроблено послідовність виявлення загроз економічній безпеці у сфері формування та використання інтелектуального потенціалу (рис. 6).

За наведеною послідовністю встановлено, що існує загроза зниження інтегрального індикатора економічної безпеки у зв'язку з очікуваним зменшенням інтегрального індикатора оцінки інтелектуального потенціалу.

За результатами аналізу всі показники розподілено на ті, зміна значень яких свідчить про загрози або про створення можливості зміцнення економічної безпеки. Встановлено, що показниками, зміна значень яких свідчить про загрози економічній безпеці, постали видатки зведеного бюджету на фінансування науки, видатки зведеного бюджету на фінансування освіти, частка висококваліфікованих працівників в економіці, частка випускників ВНЗ III-IV рівнів акредитації, частка населення, зайнятого інтелектуальною працею, обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт, кількість впроваджених нових технологічних процесів, кількість впроваджених інноваційних видів продукції, випуск фахівців освітнього ступеня магістра.

Рис. 6. Послідовність виявлення загроз економічній безпеці у сфері формування та використання інтелектуального потенціалу (розроблено автором)

Саме на подолання негативної зміни цих показників мають спрямовуватися заходи щодо забезпечення економічної безпеки. Крім того, доведено, що під час розроблення заходів обов'язково слід урахувати вплив її зміни на темпи економічного зростання національної економіки.

Із цією метою побудовано модель залежності показника, що характеризує темпи економічного зростання (індекс реального ВВП на одну особу – $I_{\text{Реал.ВВПос.}}$), від інтегрального індикатора економічної безпеки ($I_{\text{ЕБ}}$), що має вигляд:

$$I_{\text{Реал.ВВПос.}} = -3661,735 + 25946,184 \cdot I_{\text{ЕБ}} - 59731,142 \cdot I_{\text{ЕБ}}^2 + 45843,461 \cdot I_{\text{ЕБ}}^3. \quad (4)$$

Установлено, що за умов реалізації виявлених загроз інтегральний індикатор економічної безпеки може знизитися до 0,3971, це відповідає критичному рівню економічної безпеки та вразливому стану до впливу загроз національної економіки, що потребуватиме активізації відновної функції

забезпечення економічної безпеки. При цьому індекс реального ВВП на одну особу може знизитись на 5,54 %.

Розроблено механізм забезпечення економічної безпеки на основі інтелектуального потенціалу (рис. 7).

Рис. 7. Механізм забезпечення економічної безпеки національної економіки на основі інтелектуального потенціалу (розроблено автором)

Зважаючи на те, що за результатами прогнозування економічна безпека може знизитися до критичного рівня, реалізація механізму забезпечення дасть змогу утриматися економічній безпеці на прийнятному рівні, а економіці не стати вразливою до впливу загроз.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичні положення та напрями розв'язання важливої науково-прикладної задачі щодо забезпечення економічної безпеки на основі інтелектуального потенціалу. Основні результати дисертаційної роботи дали змогу сформулювати низку теоретичних і науково-практичних висновків:

1. Досліджено понятійно-категоріальний апарат забезпечення економічної безпеки національної економіки, що дозволило сформулювати власне визначення

механізму забезпечення економічної безпеки як системної взаємодії певних елементів, поєднання яких дає змогу на основі функціональних та результативних характеристик економічної безпеки діагностувати стан національної економіки, виконувати функцію захисту від загроз та усунення небезпек і в такий спосіб опосередковано служить основою для досягнення очікуваного результату – забезпечення економічного зростання. Доведено, що інтелектуальний потенціал, під яким розуміють частину інтелектуальних ресурсів, які мають потенційну здатність у процесі свого формування та використання перетворюватись на інтелектуальний капітал, в умовах постіндустріальної економіки постає підґрунтям для збереження притаманних економічній безпеці функціональних характеристик та досягнення відповідних результатів.

2. Удосконалено перелік функцій забезпечення економічної безпеки з їх поділом на синтезуючі, що створюють підґрунтя для відповідної реакції на загрози (генеруючу та діагностичну), та реакційні, які виявляються через безпосереднє реагування на загрози, котрі виникають у національній економіці (превентивну, адаптивну та відновну). Встановлено взаємозв'язок між функціями інтелектуального потенціалу та функціями забезпечення економічної безпеки, який передбачає виокремлення серед функцій інтелектуального потенціалу тих, виконання яких – необхідна умова реалізації поставлених їм у відповідність функцій забезпечення. Виявлений взаємозв'язок доводить, що інтелектуальний потенціал може розглядатися як основа для забезпечення економічної безпеки національної економіки.

3. Запропоновано підхід до забезпечення економічної безпеки на основі інтелектуального потенціалу. Розроблений підхід передбачає виконання певної послідовності етапів забезпечення, до складу яких віднесено: формування методичної та інформаційної баз, аналітичне оцінювання, виявлення та оцінка загроз, розроблення механізму забезпечення. Реалізація запропонованого підходу дозволяє діагностувати стан національної економіки на основі результатів оцінювання економічної безпеки, встановити загрози економічній безпеці у сфері інтелектуального потенціалу та розробити заходи щодо їх усунення або подолання їх наслідків.

4. Обґрунтовано підхід до оцінки економічної безпеки національної економіки, який передбачає формування переліку показників оцінки шляхом установлення скорегованих вагових коефіцієнтів показників за складовими економічної безпеки та дає змогу визначити індикатори економічної безпеки за складовими та інтегральний індикатор економічної безпеки.

5. Сформовано перелік показників оцінки інтелектуального потенціалу з їх поділом на показники оцінки умов його формування та результатів використання. Розроблено підхід до оцінки інтелектуального потенціалу, який базується на використанні показників за ресурсним та функціонально-результативним компонентом, відібраних з урахуванням їх впливу на інтегральний індикатор економічної безпеки.

6. Доведено, що послідовність виявлення загроз економічній безпеці у сфері формування та використання інтелектуального потенціалу має

ґрунтуватися на поєднанні методів трендового аналізу та елімінування, що дасть можливість визначити очікувану зміну інтегрального індикатора економічної безпеки, а також установлення її причини. Реалізація запропонованої послідовності дає змогу виділити з переліку показників оцінки формування та результатів використання інтелектуального потенціалу ті, зміна значень яких свідчить про наявність загроз економічній безпеці у сфері інтелектуального потенціалу.

7. Запропоновано здійснювати прогнозування індикаторів оцінки інтелектуального потенціалу та індикаторів економічної безпеки на основі поєднання методів трендового аналізу, елімінування та кореляційно-регресійного аналізу. Таке поєднання дозволяє не лише встановити можливі зміни за індикаторами, а й створює підґрунтя для виявлення необхідних змін показників оцінки інтелектуального потенціалу, за яких буде забезпечено рівень економічної безпеки, необхідний для досягнення запланованих темпів економічного зростання.

8. Удосконалено механізм забезпечення економічної безпеки національної економіки на основі інтелектуального потенціалу. Обґрунтовано, що такий механізм повинен урахувати результати прогнозування показників оцінки формування та результатів використання інтелектуального потенціалу та їх впливу на індикатори економічної безпеки. Доведено, що використання розробленого механізму дозволить визначити напрями забезпечення економічної безпеки, здійснення яких дасть можливість досягти планових значень темпів економічного зростання.

Перспективи подальших досліджень полягають у формуванні на основі отриманих результатів концептуального базису розвитку інтелектуального потенціалу як стратегічного ресурсу національної економіки, від якого залежить рівень її економічної безпеки в умовах нестабільного та турбулентного середовища.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

В яких опубліковані основні наукові результати:

1. Сидоров О. А. Роль освіти у забезпеченні економічної безпеки держави / О. А. Сидоров // Вісник Одеського національного університету. – Одеса : ФОП Головка О. А., 2017. – Вип. 12 (65), т. 22. – С. 57-61. *(Збірник включено до міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus).*

2. Сидоров О. А. Місце потенціалу в забезпеченні економічного зростання як мети функціонування національної економіки [Електронний ресурс] / О. А. Сидоров // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2017. – № 6 (11). – Режим доступу: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/11_2017/71.pdf

3. Сидоров О. А. Взаємозв'язок між функціями інтелектуального потенціалу та функціями забезпечення економічної безпеки / О. А. Сидоров // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – Вип. 26, ч. 1. – С. 186-188. *(Збірник включено до міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus).*

4. Сидоров О. А. Роль економічної безпеки в умовах розбудови постіндустріальної економіки / Н. І. Верхоглядова, О. А. Сидоров // Економічний простір. – Дніпро : ПДАБА, 2017. – № 126. – С. 51-60. *(Збірник включено до міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus).*

Особистий внесок автора: обґрунтовано значення економічної безпеки та оцінки її функціональних та результативних характеристик.

5. Сидоров О. А. Підхід до забезпечення економічної безпеки на основі інтелектуального потенціалу / О. А. Сидоров // Причорноморські економічні студії. – 2018. – Вип. 27, ч.1. – С. 90-94. *(Збірник включено до міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus).*

6. Сидоров О. А. Методичний підхід до оцінки умов формування та результатів використання інтелектуального потенціалу / О. А. Сидоров // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – Вип. 28, ч. 1. – С. 166-170. *(Збірник включено до міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus).*

7. Сидоров О. А. Послідовність виявлення загроз як елемент механізму забезпечення економічної безпеки національної економіки / О. А. Сидоров // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – Вип. 17, ч. 1. – С. 171-175. *(Збірник включено до міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus).*

8. Сидоров О. А. Підходи до розуміння інтелектуального потенціалу / Н. І. Верхоглядова, О. А. Сидоров // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – Вип. 18, ч. 1. – С. 77-80. *(Збірник включено до міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus).*

Особистий внесок автора: запропоновано комплексний підхід до розуміння сутності інтелектуального потенціалу.

Які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Сидоров О. А. Теоретичний базис визначення інтелектуального потенціалу національної економіки / О. А. Сидоров // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми використання потенціалу економіки країни: світовий досвід та вітчизняні реалії» (м. Дніпро, 23–24 березня 2018 р.). – Дніпро : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – Ч. 1. – С. 51-53.

10. Сидоров О. А. Принципи та функції забезпечення економічної безпеки / О. А. Сидоров // Розвиток національної економіки в умовах змін ринкового середовища: проблеми та перспективи. Збірник тез Всеукр. наук-практ. конф. (м. Одеса, 07 квітня 2018 р.). – ГО «Центр економічних досліджень та розвитку». – Одеса : ЦЕДР, 2018. – С. 18-20.

11. Сидоров О. А. Виявлення загроз економічній безпеці національної економіки в сфері формування та використання інтелектуального потенціалу / О. А. Сидоров // «Економіка та суспільство: сучасні вектори розвитку»: Матеріали II міжнар. наук. конф. (м. Лейпциг, Німеччина, 27 квітня 2018 р.). – Leipzig, Germany: Baltija Publishing, 2018. – Ч. II. – С. 75-78.

12. Сидоров О. А. Інтелектуальний потенціал як основа виконання функцій забезпечення економічної безпеки / О. А. Сидоров // Пріоритетні напрями

розвитку економіки: нові реалії та можливості в умовах євроінтеграції: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 12 травня 2018 р.). – Запоріжжя : Запорізька державна інженерна академія, 2018. – С. 36-39.

13. Сидоров О. А. Механізм забезпечення економічної безпеки як основа економічного зростання національної економіки / О. А. Сидоров // Модернізація та суспільний розвиток економіки держави та регіонів : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25-26 травня 2018 р.). – Київ : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2018. – С. 29-31.

АНОТАЦІЯ

Сидоров О. А. Забезпечення економічної безпеки національної економіки на основі інтелектуального потенціалу. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Державний вищий навчальний заклад «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури», Дніпро, 2018.

Дисертаційна робота присвячена розвиненню теоретико-методичних підходів та обґрунтуванню практичних рекомендацій щодо забезпечення економічної безпеки національної економіки на основі інтелектуального потенціалу. Досліджено понятійно-категоріальний апарат забезпечення економічної безпеки національної економіки. Запропоновано комплексний підхід до розуміння сутності інтелектуального потенціалу. Досліджено взаємозв'язок між функціями інтелектуального потенціалу та функціями забезпечення економічної безпеки. Розроблено підхід до забезпечення економічної безпеки на основі інтелектуального потенціалу, реалізація якого дозволяє діагностувати стан національної економіки, встановити загрози економічній безпеці у сфері інтелектуального потенціалу та розробити заходи щодо їх нейтралізації. Побудовано методичний підхід до оцінки економічної безпеки національної економіки, із застосуванням якого виявлено основні тенденції зміни рівня економічної безпеки за 2009-2017 роки. Проведено оцінку інтелектуального потенціалу за ресурсним та функціонально-результативним компонентами. З метою забезпечення економічної безпеки на основі інтелектуального потенціалу виявлено загрози економічній безпеці у сфері формування та використання інтелектуального потенціалу. Розроблено механізм забезпечення економічної безпеки на основі інтелектуального потенціалу, який дозволить обрати напрями забезпечення економічної безпеки, необхідні для досягнення планового темпу економічного зростання.

Ключові слова: національна економіка, економічна безпека, забезпечення, потенціал, інтелектуальний потенціал, економічне зростання, механізм, загрози, прогнозування.

АННОТАЦИЯ

Сидоров А. А. Обеспечение экономической безопасности национальной экономики на основе интеллектуального потенциала. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. – Государственное высшее учебное заведение «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры», Днепр, 2018.

Диссертационная работа посвящена усовершенствованию теоретико-методических подходов и обоснованию практических рекомендаций по обеспечению экономической безопасности национальной экономики на основе интеллектуального потенциала. Исследована сущность понятия «экономическая безопасность» и сформирован исчерпывающий перечень его характеристик. Обосновано, что в условиях постиндустриальной экономики для обеспечения динамичного развития экономики на инновационной основе основным является интеллектуальный потенциал. Предложен комплексный подход к пониманию сущности интеллектуального потенциала, согласно которому выделены его содержательные компоненты (ресурсный, функциональный и результативный), на основе которых должна строиться оценка формирования и использования интеллектуального потенциала.

Исследована взаимосвязь между функциями интеллектуального потенциала и функциями обеспечения экономической безопасности и разработан подход к обеспечению экономической безопасности на основе интеллектуального потенциала, реализация которого позволяет диагностировать состояние национальной экономики на основе результатов оценки экономической безопасности, установить угрозы экономической безопасности в сфере интеллектуального потенциала и разработать мероприятия по их нейтрализации. Проанализированы подходы к оценке экономической безопасности и приведена аргументация относительно использования трехступенчатого подхода к оценке. Рассмотрена базовая методика по расчету уровня экономической безопасности Украины и на ее основе построен методический подход к оценке экономической безопасности национальной экономики. С применением разработанного методического подхода выявлены основные тенденции изменения уровня экономической безопасности за 2009-2017 годы. Проведена оценка интеллектуального потенциала по ресурсному (оценка формирования интеллектуального потенциала) и функционально-результативному (оценка результатов его использования) компонентам. С целью обеспечения экономической безопасности на основе интеллектуального потенциала выявлены угрозы экономической безопасности в сфере формирования и использования интеллектуального потенциала. Установлено, что обеспечение экономической безопасности на основе интеллектуального потенциала требует соответствующего механизма, который позволит выбрать направления обеспечения экономической безопасности, необходимые для достижения

планового темпа экономического роста. Обоснована необходимость в разработке мероприятий краткосрочного характера по адаптации к воздействию угроз.

Ключевые слова: национальная экономика, экономическая безопасность, обеспечение, потенциал, интеллектуальный потенциал, экономический рост, механизм, угрозы, прогнозирование.

SUMMARY

Sydorov O. A. Ensuring the economic security of the national economy on the basis of intellectual potential. – Manuscript.

Thesis for Academic Degree of Candidate of Economic Sciences, specialty 08.00.03 – economics and management the national economy. – State Higher Educational Institution «Prydniprov's'k State Academy of Civil Engineering and Architecture», Dnipro, 2018.

The work is devoted to the development of theoretical and methodological approaches and the substantiation of practical recommendations on ensuring the economic security of the national economy on the basis of intellectual potential. The conceptual-categorical apparatus for ensuring the economic security of the national economy is explored. A complex approach to understanding the essence of intellectual potential is proposed. The interrelation between the functions of intellectual potential and the functions of providing economic security is investigated. The approach to ensuring economic security on the basis of intellectual potential is developed, implementation of which allows diagnosing the state of the national economy, to identify threats to economic security by the intellectual potential and to develop measures for their neutralization. A methodical approach to the assessment of the economic security of the national economy was developed, with the use of which the main tendencies of changes in the level of economic security for 2009-2017 years were revealed. The estimation of intellectual potential by resource and functional-productive components is carried out. In order to provide economic security on the basis of intellectual potential, threats to economic security in the field of the formation and use of intellectual potential are identified. The mechanism of providing economic security on the basis of intellectual potential is developed, which will allow choosing the directions of ensuring economic security necessary for achieving the planned rate of economic growth.

Keywords: national economy, economic security, provision, potential, intellectual potential, economic growth, mechanism, conditions, threats, forecasting.